

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
МОЗИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.П. ШАМЯКІНА
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
«СТАРОФЛОТСЬКІ КАЗАРМИ»**

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:

ГУМАНІТАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЄВРОПІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАУКИ

**МАТЕРІАЛИ
Х МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

1-2 червня 2020 р.

**Миколаїв
МНУ імені В.О. Сухомлинського
2020**

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

А 82

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (протокол № 4 від 19 червня 2020 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГАВРИЛЮК Н.О. (доктор історичних наук, старший науковий співробітник), ГОСПОДАРЕНКО О.В. (кандидат історичних наук, доцент), КУЗОВКОВ В.В. (кандидат історичних наук), СМІРНОВ І.О. (кандидат історичних наук, доцент), СІНІКА В.С. (кандидат історичних наук), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ЧЕРНЯВСЬКИЙ В.В. (кандидат історичних наук)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ТОДОРОВ І.Я. (доктор історичних наук, професор)

СТЕПАНЧУК Ю.С. (доктор історичних наук, професор)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГОСПОДАРЕНКО О.В.

А-82 Аркасівські читання: гуманітарні дослідження в Європі на сучасному етапі розвитку науки. Матеріали X Міжнародної наукової конференції (1-2 червня 2020 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2020. – 144 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників X Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: гуманітарні дослідження в Європі на сучасному етапі розвитку науки».

Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії, історії міжнародних відносин, етнології, історіографії та краєзнавства

Для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів і студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

© МНУ імені В.О. Сухомлинського

© Автори статей

**«КОМУНІЗАЦІЯ» І ДЕКОМУНІЗАЦІЯ МИКОЛАЄВА:
ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ПІДСУМКИ ТОПОНІМІЧНОЇ ІСТОРІЇ
(ДО П'ЯТИРІЧЧЯ «СТРІМКОЇ» ДЕКОМУНІЗАЦІЇ 2015-2016 рр.)**

Олег Бобіна

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54025, м. Миколаїв, просп. Героїв України, 9
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua

На людину, як на особистість, на свідомість цієї особистості впливає багато природних і соціальних факторів. В усі часи влада, якою б вона не була, намагалась сформувати лояльного підданого. Однією з основ свідомості такого лояльного підданого є «політична», «масова», «колективна пам'ять». Ці феномени та структури формуються за допомогою санкціонованих владою публічних заходів – святами, меморіальним місцями (пам'ятниками), освітніми заходами. У домодерних суспільствах формування свідомості досягалось за допомогою віри і релігії, зброї. Масові, постмодерні суспільства, використовують для такого впливу більшу кількість інструментів, не відкладаючи традиційних. У тому числі продуману топонімічну політику.

Топонімічна політика як значний інструмент поширилась з XIX ст. Найбільш яскравими зразками топонімічної політики та політики меморіалізації стали практики «нових», «модернових» тоталітарних держав в Європі у XX ст. Маємо на увазі радянську Росію (СРСР) і нацистську Німеччину. Одразу зауважимо, що ми вважаємо СРСР (1922-1991) особливою формою Російської імперії, з відповідною імперською масовою свідомістю, яка втілилась, у тому числі, і в топонімічній політиці. В основі цієї політики лежала комуністично-більшовицька (російсько-імперська) ідеологія постмарксистського зразка із своїми постулатами символічно-міфологічного змісту. Особливо, цей символізм виявлявся у 1917-1941 рр. (у довоєнний час). Саме цей час ми і називаємо етапом «комунізації» топонімічного середовища. Згодом така політика пом'якшала в силу багатьох причин. А з 1989 р. почався етап декомунізації. Декомунізація охопила весь СРСР і суспільства, які так чи інакше опинились у сфері його впливу. Достатньо згадати незакінчену топонімічну декомунізацію в Росії (Санкт-Петербург, Єкатеринбург), часткову декомунізацію у Білорусі (обмежена лише Мінськом), масову декомунізацію балтійських країн і східноєвропейських країн.

Після об'єднання Німеччини, на східних землях, землях НДР відбувались аналогічні процеси. Маємо і топонімічну декомунізацію в Україні. Декомунізація в Україні пояснюється необхідністю переформатування масової свідомості, політичної культури і пам'яті на європейські та загальнолюдські цінності. В основі цих цінностей індивідуалізм, індивідуальна свобода і відповідальність, громадянське суспільство і його відповідальність, відповідальність держави і т. ін. Зрозуміло, що ці цінності суттєво відрізняються від тих, що пропагують «північно-східні брати». Невелика частина національної верхівки з 1991 р. обґрунтовувала необхідність декомунізації ширим бажанням порвати з Росією і «руським миром».

З 2014 р., з початком військової агресії Росії, тимчасової окупації Росією Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей, процес декомунізації став ідентифікатором суверенітету України, як незалежної держави і громадянськості її мешканців. Декомунізація обґрунтовувалася необхідністю порвати символічно-міфологічний зв'язок з «братським» народом, який підтримував агресію своїх правителів проти України.

Під декомунізацією ми розуміємо і розглядаємо систему державних і громадських заходів, теоретичну і практичну діяльність, що направлені на відмову від існуючого впливу та наслідків комуністичної ідеології радянського зразку після деконструкції радянсько-комуністичного режиму. Декомунізація в Україні пройшла у кілька етапів. Найбільш рішучою стала «стрімка» декомунізація П. Порошенка (2014-2019). Прийняття чотирьох декомунізаційних законів навесні 2015 р. дала правові підстави для цього процесу. В тому числі, для топонімічної декомунізації. Історія топонімічної декомунізації у Миколаєві посідає своє місце у загальному процесі.

З погляду топонімічної історії Миколаїв цікавий тим, що отримав перші назви своїх вулиць лише на шостому десятку років своєї історії. Перше часткове перейменування вулиць відбулось у 1890 р. до сторіччя заснування міста. Друге і найбільше перейменування відбулось у 1920-1941 рр. Ми називаємо цей час «комунізацією-радянізацією» топоніміки міста. Цей час залишає в місті назви пов'язані із «світовою революцією», «вождями пролетаріату», «славою більшовицької революції», «індустріалізацією і колективізацією» та низкою інших визначних феноменів в історії СРСР. «Українізація» не особливо відбилася на топоніміці міста. В умовах нацистської окупації (16.08.41 р. – 28.03.44 р.) всі перейменовані вулиці отримали дореволюційні назви. Після вигнання нацистів відбулася чергова хвиля радянських перейменувань і поширення нової топоніміки у нових районах міста. Післявоєнні роки, на нашу думку, були самими безсистемними у топонімічній історії міста.

У 1991 р. і 2015 р. Миколаїв опинився в унікальній ситуації. На території міста разом із селищами нараховувалося 11 вулиць Вітовських (від 1-ої до 11-ої), 6 вулиць Воєнних, 7 вулиць Гайдамацьких, 16 вулиць Козацьких, 8 Ліній, 4 вулиці Олівійських, 10 вулиць Продольних, 4 вулиці Поперечних, 5 вулиць Січевих, 5 Слобідських, 5 Інгульських. Поряд з вулицями – провулки з аналогічними назвами. Звичайно, що достатньо була представлена «Ленініана»: три пам'ятника Леніну, пам'ятник на території університету Петра Могили (ректор не демонтував пам'ятник до останнього, виправдовуючись новим пам'ятником Петру Могили, який стояв поряд, але дивились ці пам'ятники в різні боки), стела Леніну. Зрозуміло в наявності були – площа Леніна, проспект Леніна і вулиці Леніна у найближчих поселеннях. Декілька вулиць Ілліча, Ульянових, Марії Ульянової, родини Ульянових, Юних Ленінців і т. ін. В «комуністичний» набір входили вулиці названі на честь К. Маркса, Ф. Енгельса, Р. Люксембург, К. Лібкнехта, Комінтерну, «25 Октября», Комунарів, «Красных Майовщиков», Комсомолу та Комсомольські, Чекістів, Латиських стрільців, Дзержинського й ін.

Перші «антикомуністичні» перейменування відбулися ще за комуністів. До двохсоті річниці заснування міста, влада спокійно, без ідеологічних мордувань, перейменувала вул. Плеханівську у вул. Потьомкінську. Таким чином, імперські принципи радянської комуністичної ідеології абсолютно спокійно переважали

європейськість Георгія Плеханова. Протягом 1990-х рр. без комуністичних істерик вул. Свердловій повернули назву Спаська, а вул. Розі Люксембург – Нікольська. Декомунізація була забута до «Помаранчевої революції». Невеличка частина української інтелігенції міста Миколаєва зрідка говорила про перейменування вулиць і перенесення пам'ятників. Але колективна пам'ять «про центр суднобудування імперії» і надії на «велику Росію і руських братів» швидко придушували ці маргінальні потуги. Президент В. Ющенко зосередився на увічненні пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. Про декомунізацію звичайно не згадували за президентства В. Януковича. Більше того компартія України посилила свої позиції.

Антикримінальна революція знову зробила декомунізацію актуальною. Черговий етап декомунізації у Миколаєві почався з демонтажу пам'ятника Леніну 22 лютого 2014 р. працівниками міської комунальної служби. Під час демонтажу відбулися сутички між прихильниками та противниками демонтажу. Тоді ж вперше масово стали використовувати т. зв. георгіївські стрічки для ідентифікації «своих захитників». До 2015 р. декомунізація обмежилась «ленінопадом» і перейменуванням площі Леніна у Соборну. Контрреволюційна збройна агресія Росії, сепаратизм та їх підтримка з боку комуністичної партії України загострили необхідність декомунізації. «Отримавши» у квітні 2015 р. законні інструменти декомунізації, міська влада до останнього відтягувала своє рішення, прикриваючись рішеннями комісії з перейменувань і т. зв. електронними консультаціями з громадянами міста. Лише «загроза» вольового рішення з боку непопулярного обласного очільника здійснити швидку декомунізацію примусила міського голову видати розпорядження (19.02.2016 р.) про перейменування об'єктів топоніміки.

Під час обговорення з'явилося кілька таборів-партій. Перша партія – партія «старовірів», партія повернення до історичних назв. Адепти цієї партії ігнорували закономірності функціонування мови, ігнорували сенс історичного розвитку. Вершиною досягнень цієї партії стало повернення історичної назви «вул. Безіменна». Ця партія домоглася назв «Погранична», «Кузнецька», як зразок ігнорування ratio. Друга партія – «виноградно-яблучна». Члени цієї партії любили історію, але не любили її контраверсійних моментів. Тому намагались декомунізувати назви вулиць фруктово-квітковими назвами. Третя партія – партія «комуно-руського» напряду, намагалася зберегти все що можна й обрізати все проукраїнське. Цікаво, що прихильники цієї партії виступали проти проукраїнської назви проспекту «Героїв України», погодившись просто на проспект «Героїв». Можливо сподіваючись, що за вдалого сепаратистського перевороту не треба буде змінювати назву. Проукраїнська партія була найменшою. Самими активними національними общинами були болгари та євреї.

У підсумку топонімічна декомунізація має 129 змін. Частково українізована миколаївська топоніміка. Близько двох десятків назв стали виразно українськими (до 20% всіх нових назв). Найкраще попрацювали болгари отримавши одинадцять нових топонімів у Тернівці. Велику частину топонімів просто повернули, прикриваючись принципом історизму. Як на нашу думку, це свідчення обмеженості поглядів, відсутності творчого підходу. Декомунізація засвідчила такі якості міського голови, як хитрість, лукавство, здатність до закулісних ігор. Це виявилось у найменуванні вул. К. Лібкнехта новим іменем Шнеєрсона (хоча

пам'ятний знак цьому діячу на зовсім іншій вулиці), у позиції щодо проспекту Героїв України та безбарвної назви Центрального проспекту. На нашу думку, досить пасивно вели себе миколаївські історики. Миколаївська інтелігенція не зайняла чіткої позиції, тому що частина залишилась на проросійських позиціях і зачала, частині – все одно, а проукраїнської інтелігенції майже не видно.

Але незважаючи на ці негаразди, декомунізація відбулася. І навіть в такому урізаному вигляді вона відіграла свою роль у формуванні нового топонімічного середовища.

МІСЬКИЙ ПРОСТІР І ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (на прикладі м. Миколаєва)

Оксана Господаренко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

к. і. н., доцент кафедри історії

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

e-mail: kseniagospodarenko@gmail.com

Кожне місто має свою історію, кожне місто має свою пам'ять. У кожному місті можна віднайти різні виміри (політичні, соціальні тощо), які втілені у різних просторових формах. Мова йде про своєрідний меморіальний ландшафт, який формується завдяки так званім «місцям пам'ять». Ці меморіальні ландшафти, в яких, по суті, втілена історія міста, є важливим чинником для визначення ідентичності міста та його мешканців.

Робота з «ландшафтними» дискурсами має значення не лише у теоретичному та методологічному плані, а й у практичному. Для нинішньої України важливим є питання реконструкції міського простору. Українські міста потребують оновлення у зв'язку з «трансформацією локальної, національної ідентичності».

«Такой противоречивый Николаев. На одном перекрестке можно увидеть памятник чекистам и храм Киевского патриархата, крест в честь 2000-летия Рождества и обшарпанную гостиницу с совковым прошлым, торговый центр и банк. Тут же сквер Европы с львами из фальшивого мрамора и милыми фонтанчиками; популярный ночной клуб и безалкогольный ресторан, который содержат набожные хозяева; памятник Небесной Сотне и недостроенное «Сердце города»; Адмиралтейство и зелёный уголок «Московской Доброты»; памятник украинскому матросу Гнату Шевченко и казармы, ставшие краеведческим музеем; Адмиралтейский шпиль и барельефы эпохи социализма. Вся история города от князя Потемкина до Майдана в одном флаконе» (з матеріалів Ю. Любарова).

Мова у цьому уривку йде про одну із найдавніших вулиць міста – Садову. Вулиця фактично починається від Адміралтейства з пам'ятником Григорію Потьомкіну поруч. Через дорогу розміщується сквер відомий серед миколаївців як «Серце міста». Закладений сквер був ще у 1863 р. й отримав назву Гімназичний (розташовувався навпроти Олександрівської чоловічої гімназії, нині – Миколаївський будівельний коледж), згодом був перейменований на Манганарівський, на честь командира Чорноморського флоту і миколаївського